

In dit eerste deel van een tweedelige uitgave ontsluit J.K. Vlasblom de correspondentie tussen dr. H.F. Kohlbrugge en zijn trouwe vriend Matthijs Westendorp (1796-1863). Kohlbrugge en Westendorp leerden elkaar kennen in de Amsterdamse Réveilkering rond Isaác da Costa en Willem de Clercq e.a. Het eerste deel omvat correspondentie en schriftverklaringen uit globaal de periode van Kohlbrugge's 'ballingschapsjaren' te Utrecht (t/m januari 1845). Naast het weergeven van de brieven, plaatst de samensteller de correspondentie in haar historische context van het leven van beide brieven-schrijvers. Westendorp was specialist in financiële zaken en een zwager van Willem en Steven de Clercq. Westendorp kwam steeds meer onder de invloed van dr. Kohlbrugge die hij als zijn geestelijke leidsman erkende en aan wie hij zowel mondeling als schriftelijk zijn geestelijke vragen voorlegde. In deze uitgave worden Kohlbrugge's pastorale raad, prediking en vermaningen met het oog op Westendorps geestelijke strijd uitvoerig weergegeven.

Ds. J.K. Vlasblom is hervormd predikant te Ter Aar en secretaris van de Vereniging tot Uitgave van Gereformeerde geschriften.

Dit geschrift is uitgegeven op initiatief van de Vereniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften.

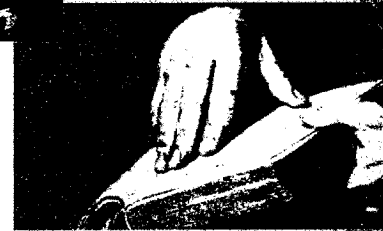
NUR 700

www.boekencentrum.nl

ISBN 90 11 111111 1



9 789023 918882



Kohlbrugge en Westendorp

Een levenslange
vriendschap

BOEKENCENTRUM



KOHLBRUGGE-reeks

Onder redactie van
dr. W. Balke
dr. S. Gerssen

- No. 1. Wat zegt Kohlbrugge over Genesis 3?
- No. 2. De blijde zondagsviering
- No. 3. De bron des levens
- No. 4. Kohlbrugge's uitleg van Psalm 1

Nieuwe serie:

Onder redactie van
dr. W. Balke
ds. J.K. Vlasblom

- No. 1. Gesprek over het zondvloedgebed
- No. 2. Is het ongeloofelijk dat God de doden opwekt?
- No. 3. Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven 1
- No. 4. Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven 2
- No. 5. Johannes Wichelhaus
- No. 6. Kohlbrugge en Steven de Clerq
- No. 7. Eduard Böhl
- No. 8. H.F. Kohlbrugge, Waartoe het Oude Testament?
- No. 9. Kohlbrugge en Westendorp, deel 1

Ds. J.K. Vlasblom

Kohlbrugge en Westendorp

Een levenslange vriendschap

een uitgebreide weergave van hun
correspondentie met historische
toelichtingen en aantekeningen

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Ontwerp omslag: Mirella Dijkerman
Foto omslag: Matthijs Westendorp

ISBN 90 239 1888 6
NUR 700

© 2005 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

| | |
|---|-----|
| Woord vooraf | 7 |
| 1. Inleiding | 11 |
| 2. Matthijs Westendorp en Maria Westendorp-de Clercq | 15 |
| a. Afkomst | 15 |
| b. Huwelijk | 16 |
| c. Kinderen en verdere nazaten | 22 |
| 3. Overgang naar de Hervormde Gemeente en toewending naar Kohlbrugge | 27 |
| 4. Een aantal kernachtige citaten | 31 |
| 5. Inhoud en karakter der brieven | 36 |
| a. Globale inhoud der brieven | 36 |
| b. Vriendschap in Christus | 37 |
| c. Overeenkomsten met de correspondentie van Luther | 42 |
| 6. Aanhef en slot der brieven | 44 |
| 7. Wederzijds meeleven in familie- en gezinsleven | 51 |
| 8. Dankwoorden voor gaven 'in natura' | 65 |
| 9. De zogenaamde 'hardheid' in Kohlbrugge's brieven | 70 |
| 10. De eerste brieven | 74 |
| 11. Het jaar 1834 | 78 |
| 12. Brieven in verband met de vertaling en uitgave van preken | 83 |
| a. Brief van Westendorp aan Kohlbrugge | 83 |
| b. Kohlbrugge's antwoordbrief | 84 |
| c. Twee volgende brieven van Kohlbrugge | 87 |
| 13. De bouw van 'De Valkenberg' | 90 |
| a. De bouw | 90 |
| b. Redenen van de bouw | 91 |
| c. Kritiek van Kohlbrugge | 95 |
| 14. Brieven met geloofsofwekking en vertroosting | 102 |
| 15. Brieven rondom de ziekte en het overlijden van Maria Westendorp-de Clercq | 112 |
| 16. Brieven met pastorale vermaningen | 127 |

| | |
|---|-----|
| 17. Westendorps tweede huwelijk met Engeltje van Effen en de geboorte van hun kinderen | 133 |
| 18. Brieven met soms scherpe vermaningen | 140 |
| 19. Schriftverklaringen | 153 |
| a. 1 Corinthiërs 5 | 154 |
| b. Mattheüs 11:3 | 160 |
| c. 1 Corinthiërs 1:30 | 163 |
| d. Mattheüs 1:25 | 165 |
| e. 1 Timotheüs 3:16 | 165 |

Woord vooraf

Prof. dr. W. Balke, de voorzitter van het bestuur van de *Vereeniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften*, wees indertijd meermaalen op de wenselijkheid en noodzaak om de in de uitgave van prof. dr. Ed. Böhl gepubliceerde brieven van dr. H.F. Kohlbrugge in hun oorspronkelijke versie te onderzoeken en deze, voorzien van historische toelichtingen, opnieuw te publiceren. In dit nieuwe deel van de Kohlbrugge-reeks is daartoe een poging ondernomen en wordt het eerste deel van Kohlbrugge's brieven aan Matthijs Westendorp in bovengenoemd historisch kader geplaatst.

Ook wie reeds bekend zijn met Kohlbrugge's leven en schriftelijke nalatenschap zullen in deze uitgave een aantal minder bekende of tevoren zelfs onbekende gegevens kunnen aantreffen. Voorts zijn briefpassages opgenomen die nooit eerder gepubliceerd werden.

Men kan zich afvragen of het ethisch verantwoord is om persoonlijke ego-documenten in de publiciteit te brengen.¹ In een vroegere uitgave in de Kohlbrugge-reeks haalden we al een uitspraak aan van dr. J.C.S. Locher, die zelf overigens ook diverse brieven van Kohlbrugge publiceerde, waarin hij het 'als eene zeer gewaagde zaak beschouwde, zulke correspondenties, waarbij er zoo veel kan zien op uitingen en toestanden, die wij nu niet meer kunnen na gaan, in het publiek lang daarna te bespreken.'² Echter, reeds de Réveilvrienden te Amsterdam spanden zich onder leiding van Isaäc da Costa en Willem de Clercq in om de aan hen bekende brieven van Willem Bilderdijk reeds enkele jaren na diens overlijden te verzamelen en uit te geven.³ En Kohlbrugge zelf gaf soms het advies in zijn brieven om 'zijn let-

¹ F.O. van Gennep in zijn uitgave *De brief in het pastoraat, een fenomenologische studie als bijdrage tot de praktische theologie*, Amsterdam 1965, 89v. is van mening dat het 'briefgeheim' eigenlijk niet aangetast mag worden. De uitdrukkingen 'afluisteren' en 'grove indiscretie' worden in dit verband gebezigd. 'In verband hiermee kan men zich afvragen, of wij er goed aan doen op zo grote schaal als tegenwoordig gebruikelijk is de briefwisselingen van beroemde persoonlijkheden te publiceren.'

² J.C.S. Locher, *Toelichting en verweer*, Amsterdam 1908, 190.

³ W.A. de Clercq, *Willem de Clercq (1795-1844)*, Amsterdam 1999, 347v.

teren' ook anderen te laten lezen. Hij vroeg op zeker moment de in zijn brieven gegeven Schriftverklaringen van zijn vrienden terug om deze voor publicatie te bewerken.

Verder wijst onderzoek van de oorspronkelijke documenten uit dat – onder andere wegens scheurranden aan sommige briefbladen – een vroegere of latere hand waarschijnlijk al te persoonlijke en tot de 'privacy' behorende briefgedeelten of zelfs hele brieven in het verleden reeds verwijderd heeft.

Een volledige uitgave van alle bewaard gebleven brieven van Kohlbrugge aan Matthijs Westendorp en van laatstgenoemde aan Kohlbrugge zou samen met de inleidingen en annotaties een publicatie van te grote omvang vormen, om welke reden ook voor deze uitgave een selectie moest worden toegepast.

In de behandeling van deze briefwisseling is gestreefd naar een *chronologisch-thematische* rangschikking.⁴ Daarbij is – zoals hierboven al aangeduid – getracht deze briefwisseling te plaatsen in de uit andere bronnen bekende historische context van Kohlbrugge's leven en zijn pastorale, kerkelijke en theologische arbeid zonder dat naar volledigheid is gestreefd.

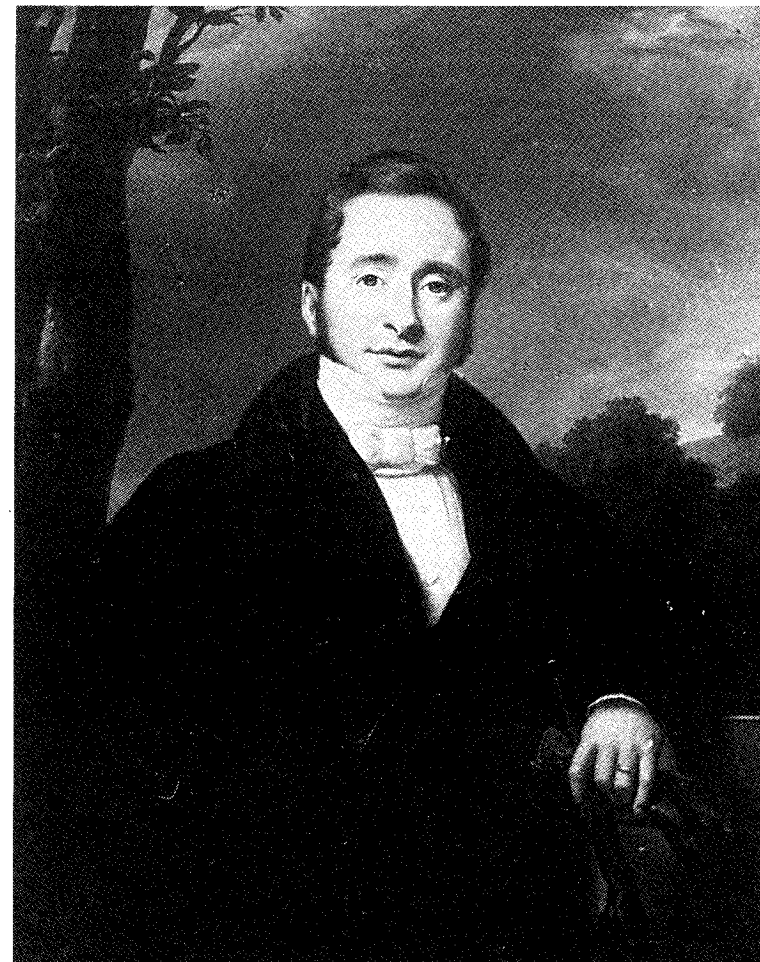
Dit eerste deel betreft globaal de periode van Kohlbrugge's 'balingschapsjaren' te Utrecht, al is om bepaalde redenen in sommige hoofdstukken deze tijdslijmiet overschreden. Het tweede deel omvat globaal Kohlbrugge's verblijf te Godesberg en zijn daarop volgende predikantsjaren te Elberfeld tot het jaar 1863, het sterfjaar van Westendorp.

De door Kohlbrugge gehanteerde spelling is zoveel mogelijk gehandhaafd. Dit brengt iets van de oorspronkelijke 'kleur' terug zoals men deze aantreft in de handgeschreven brondocumenten. De door een latere hand aangebrachte 'retoucheringen' in vroegere publicaties zijn menigmaal ongedaan gemaakt.

Tenslotte betuig ik mijn dank aan de medewerkers van het Kohlbrugge-Archief te Utrecht en het Réveil-Archief te Amsterdam, die de gevraagde documenten wilden opzoeken en fotokopiëren alsook aan drs. M. den Admirant te 's-Gravenhage die – om mijn reizen daarheen te beperken – gegevens over enkele opgegeven namen wilde nagaan bij het *Centraal Bureau voor Genealogie* aldaar.

Ter Aar, J.K. Vlasblom

⁴ Evenals in *Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven, deel 1 en 2*, Zoetermeer 1997-1998.



Matthijs Westendorp, 1796-1863

1. Inleiding

Dr. H.F. Kohlbrugge overleed op 5 maart 1875. Reeds in 1877 verscheen bij C. van Bentum te Utrecht de uitgave *Brieven van Dr. H.F. Kohlbrugge, in leven predikant der Nederlandsch-gereformeerde Gemeente te Elberfeld*. Deze brievenverzameling werd voorbereid en uitgegeven door Kohlbrugge's schoonzoon dr. Eduard Böhl, hoogleraar te Wenen. In zijn *Voorwoord* bij deze bundel met een honderdtal brieven schreef hij: 'Deze brieven kunnen niet naar den gewonen maatstaf beoordeeld worden. Men heeft den persoon en de omstandigheden, onder welke deze briefwisseling plaats had, in 't oog te houden.' Ongetwijfeld waren de vele vrienden en geestverwanten van dr. Kohlbrugge destijds op de hoogte van veel feiten en omstandigheden, die een nadere toelichting – behalve een enkele voetnoot – overbodig maakten. Daarom heeft deze brievenverzameling thans iets onbevredigends, niet alleen omdat de namen van de geadresseerden ontbreken, maar ook omdat diverse passages, waarschijnlijk in verband met de 'privacy', zijn weggelaten. Het is daardoor bij een eerste kennisname van deze bundel menigmaal niet duidelijk waarom en in welke context Kohlbrugge zijn brieven met geestelijke vermaningen en vertroosting geschreven heeft. Zijn kleinzoon Jacob Hermann Friedrich Kohlbrugge, de grondlegger van het Kohlbrugge-Archief te Utrecht, uitte al in 1889 ernstige kritiek op deze bundel. Hij beschouwde deze verzameling niet alleen 'zeer onvolledig', maar ook 'ten deele slecht gekozen', waarbij bovendien 'bijna al het historische' werd weggelaten.¹ Hem was wel bekend dat bijna alle brieven geadresseerd waren aan 'de Heeren Westendorp en Steven de Clercq'.

Aan de brieven aan Steven de Clercq werd reeds een publicatie gewijd.² In deze uitgave wordt Kohlbrugge's correspondentie met Matthijs Westendorp nader beschouwd. Eerst wordt een aantal historische bijzonderheden weergegeven die van belang zijn om de relatie

¹ *Kohlbrugge als prediker en pastor in zijn brieven 2*, Zoetermeer 1998, 48.

² W.C. Meeuse, *Kohlbrugge en Steven de Clercq, een vriendschap op afstand*, Zoetermeer 2000.

van Kohlbrugge en Westendorp en hun onderlinge briefwisseling beter te kunnen verstaan. Vervolgens worden in een apart hoofdstuk een aantal kenmerkende en aansprekende citaten uit Kohlbrugge's brieven aan Westendorp weergegeven om een eerste indruk te geven van de – soms zelfs actuele – zeggingskracht van Kohlbrugge's literaire en geestelijke nalatenschap in deze brieven.

Zoals bekend had Kohlbrugge op zijn sterfbed opdracht gegeven 'alles wat er aan correspondentie in zijn huis was te vernietigen.'³ Een beperkt aantal van de hem toegezonden brieven is desondanks bewaard gebleven, ook een aantal brieven van Matthijs Westendorp. Uit deze brieven komt Westendorp naar voren als een specialist in financiële zaken die beroepsmatig nauwkeurig aanvoelde waarin mensen met een financieel vermogen veilig konden beleggen, ook met het oog op toekomstige winsten. Blijkbaar had hij het doorgaans bij het rechte eind en is hij mede daardoor in een betrekkelijk korte tijd een zeer vermogend man geworden. Toch had zijn werk op de Amsterdamse beurs en op zijn kantoor op de Heerengracht (tegenover de Bergstraat) niet de hoogste prioriteit in zijn leven. In zijn nagelaten brieven beluisteren we de stem van een man die in geloofszaken Kohlbrugge openhartig deelgenoot maakte van zijn geestelijke strijd en hem om advies vroeg. De briefwisseling ging in de eerste fase dan ook vooral over het thema 'heilstoeëigening' en over de problematiek van rechtvaardiging en heiliging, die niet slechts leerstellig, maar vooral met het oog op de geloofspraktijk door Kohlbrugge als Westendorps 'geestelijke leidsman' op pastorale wijze werd behandeld.

De briefwisseling omvat de periode 1833-1863. Matthijs Westendorp stierf op 28 december 1863. Het grootste deel van de brieven van Kohlbrugge aan Matthijs Westendorp bevindt zich in het Kohlbrugge-Archief te Utrecht in de collectie Hs 15.B.36. Deze brieven zijn destijds door de fam. J.R. Wolfensberger te Amsterdam geschonken aan het Kohlbrugge-Archief. De overdracht geschiedde via het Réveil-Archief te Amsterdam op 16 april 1981. In deze verzameling van ruim 200 brieven en brieffragmenten bevinden zich ook drie brieven van Westendorp aan Kohlbrugge, vijf brieven van mevr. U.Ph. Kohlbrugge-van Verschuier aan Westendorp, een brief van Anna Kohlbrugge aan Westendorp en een brief van Kohlbrugge aan het bruidspaar Westendorp-de Monchy. Tevens behoren tot deze verzameling 19 Schriftverklaringen.

³ J.H.F. Kohlbrugge, *Dr. H.F. Kohlbrugge en zijn archief in de Universiteitsbibliotheek*, in de bundel opstellen voor G.A. Evers, Utrecht 1940, 234.

Ook in een aantal Portefeuilles in het Kohlbrugge-Archief zijn brieven van Kohlbrugge aan Westendorp opgenomen⁴, terwijl enkele brieven van Kohlbrugge aan Maria Westendorp-de Clercq en van mevr. U.Ph. Kohlbrugge-van Verschuier aan Matthijs Westendorp ook onder andere nummers van verzameleenheden zijn te vinden. Op enkele originele brieven na, betreft het hier merendeels door andere handen afgeschreven kopieën van de originele brieven die in Hs 15.B.36 zijn opgenomen.⁵

Behalve de bovengenoemde drie brieven van Westendorp aan Kohlbrugge in Hs 15.B.36 zijn ook in de Portefeuilles 15 en 17 nog negen brieven van Westendorp bewaard gebleven. Deze *twaalf* brieven worden in deze tweedelige uitgave grotendeels gepubliceerd. Aan het slot van het tweede deel zal een overzicht van alle door Kohlbrugge aan Westendorp verzonden brieven en Schriftverklaringen opgenomen worden.

Nauwlettend onderzoek van de brievenverzameling Kohlbrugge-Westendorp brengt aan het licht dat de Brieven-uitgave van Ed. Böhl op veel plaatsen onnauwkeurig is: zowel de volgorde als de datering van een aantal brieven zijn onjuist en behalve de eerdergenoemde weglatingen, is de tekst van de brieven op diverse plaatsen niet alleen taalkundig, maar soms ook inhoudelijk gewijzigd. In deze uitgave is getracht dit alles te corrigeren.

Bij dit onderzoek is geconstateerd dat de reeds enige malen genoemde uitgave van prof. dr. Ed. Böhl, *Brieven van Dr. H.F. Kohlbrugge* (ongewijzigde herdruk bij Kool b.v., Veenendaal in 1982) en *Opleiding tot recht verstand der Schrift voor eenvoudigen die Gods Woord onderzoeken door H.F. Kohlbrügge, Doctor in de Godgeleerdheid*, verschenen bij J.G. Broese te Utrecht in 1845 (behoudens de spelling onveranderde herdruk bij J.P. van den Tol, Dordrecht in 1974) zeer nauw met elkaar verbonden en verweven zijn. De Schriftverklaringen kwamen voort en ontwikkelden zich vooral uit de met name met Matthijs Westendorp en diens zwager Steven de Clercq gevoerde correspondentie.

Tenslotte: het is bekend dat Kohlbrugge vaak 'de tale Kanaäns' bezigde. In zijn brieven citeerde hij vaak Bijbelteksten. Soms gaf hij dit expliciet aan, soms ook niet. In dit laatste geval is in de annota-

⁴ Portefeuilles nrs. 17, 28, 29, 30, 31.

⁵ Deze brieven zijn te vinden in Kohlbrugge-Archief A.K. III A.80 en Hs 12.C.7.

ties menigmaal aangegeven welke Schriftplaatsen werden geciteerd. Hierbij is echter niet naar volledigheid gestreefd.

Op grond van de gehele brievencollectie mogen we spreken van een 'waarachtige en lang beproefde vriendschap' (J.H.F. Kohlbrugge), een levenslange hartelijke vriendschap. Naast de briefwisseling waren er de regelmatige persoonlijke ontmoetingen, eerst in Amsterdam en Utrecht, later tijdens het wederzijdse bij elkaar logeren zowel te Rheden als te Elberfeld.

Westendorp heeft zich ingespannen om diverse Duitse publicaties en preken van Kohlbrugge in het Nederlands te vertalen. Een aantal van Westendorps kinderen volgde in Utrecht en later te Elberfeld Kohlbrugge's catechisatieondericht. Er was een voortdurend meeleven met elkaars wel en wee, dat voortdurend geplaatst werd in het kader van Gods Woord en Zijn leiding. Daarvan leggen de bewaard gebleven brieven een duidelijk en ook nu nog sprekend getuigenis af.

2. Matthijs Westendorp en Maria Westendorp-de Clercq

a. Afkomst

Matthijs Westendorp werd op 15 november 1796 geboren te Amsterdam als de oudste zoon van Gerrit Westendorp (geboren te Amsterdam op 19 januari 1766 en aldaar overleden op 21 november 1821), van beroep makelaar, en Maria Westendorp-ten Cate (geboren te Almelo op 20 maart 1771 en overleden te Haarlem op 4 september 1825). Matthijs had een jongere broer, genaamd Herman Carel (1803-1876).

Genealogisch onderzoek heeft aangetoond dat het geslacht Westendorp afkomstig was uit de omgeving van Epe (Gld.). Voorvaderen woonden in de buurtschappen Emst en Westendorp bij Epe. De voorvader Jan Gerritsen Westendorp (1580/1590 – 1641/1644) was schipper en boer-richter aldaar. De derde genealogisch bekende generatie verhuisde naar Amsterdam: Gerrit Jansz. was van beroep koopman en het vervolg van de genealogie laat zien dat de familie Westendorp zich in Amsterdam tot een koopmansgeslacht ontwikkelde.

Matthijs Westendorp was commissionair in effecten te Amsterdam, lid van de firma Westendorp en Co., en trad ook op als bankier en makelaar. Hij zou het vermogen gaan beheren dat Kohlbrugge en zijn kinderen vanwege het vroege overlijden van Kohlbrugge's eerste echtgenote Catharina Louisa Engelbert (1808-1833) verkregen hadden.¹

Maria de Clercq werd op 10 augustus 1797 geboren te Amsterdam als dochter van de graanhandelaar Gerrit de Clercq (1773-1817) en Maria de Clercq-de Vos (1771-1822). Haar beide ouders waren afkomstig uit welgestelde Amsterdamse doopsgezinde families. Maria de Clercq was een zuster van Willem de Clercq², haar ruim

¹ W. Otten, *Uit het levensboek van Dr. H.F. Kohlbrugge*, Houten 1992, 90.

² Willem de Clercq (geboren op 15 januari 1795 en overleden op 4 februari 1844), aanvankelijk graankoopman te Amsterdam en sinds 1818 hoofd van het familiebedrijf 'S. en P. de Clercq in granen', sinds 1824 secretaris van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, sinds 1831 directeur-secretaris. Erudiet literator en beroemd improvisator.

twee jaar oudere broer, en van Stephanus (Steven) de Clercq³, haar jongste broer.

b. Huwelijk

Matthijs Westendorp trad op 1 juni 1820 te Amsterdam in het huwelijk met Maria de Clercq.

Willem de Clercq wijdde bij bepaalde gelegenheden zowel aan zijn zuster Maria alsook aan zijn (aanstaande) zwager Matthijs (Thijs) diverse passages in zijn beroemd geworden *Dagboek of Mémoires*. Willem was bijzonder gesteld op zijn ruim twee jaar jongere zuster. Op 10 augustus 1817 schreef hij: 'Heden was het de feestdag mijner lieve zuster, met wie ik wezenlijk niet minder door de banden der vriendschap dan door die van het bloed verbonden ben. Schoon weinige bladen ooit aan haar toegewijd werden, zoo vereer en bemin ik toch steeds in haar de lieve beminnende zuster, die kunstzin met hartelijkheid, ijver met een uitmuntend gezond verstand en rede met gevoel vereenigt. Misschien schijnt ook weldra voor haar de star der liefde.'⁴ Toen deze 'star' [= ster] echter voor haar begon te schijnen was Willem eerst niet erg ingenomen met haar relatie met Matthijs Westendorp. Dat bleek toen hij in het voorjaar van 1819 opnieuw over zijn zuster Maria schreef en zich zorgen maakte over haar zenuwtocvallen. Hij prees haar vanwege haar 'heldere en genoeglijke karakter', dat zij van hun onlangs overleden vader heeft geërfd. Ook noemde hij het positief dat zij nu 'een vrijer' heeft in de persoon van Matthijs Westendorp, maar hij vond laatstgenoemde om diverse redenen eigenlijk geen geschikte partij en heeft zijn zuster afgeraden met hem in zee te gaan. Het is psychologisch verklaarbaar dat een oudere broer zich menigmaal kritisch opstelt tegenover een eventuele huwelijkspartner van een geliefde jongere zuster. Gaandeweg veranderde echter zijn mening in gunstige zin, hij vond dat Matthijs Westendorp wel 'nu en dan stijfhoofdig' is en 'weleens lichtgeraakt', maar tevens dat hij een 'braaf, eerlijk hart naar de beste grondbeginselen' heeft en, zoals grootmoeder De Clercq zegt, 'wel eens wat plat, maar zo'n echte Amsterdamse jongen is.'⁵

³ Stephanus de Clercq (geboren op 23 maart 1805 en overleden op 12 juli 1866), procuratiehouder bij de firma 'S. en P. de Clercq in granen' te Amsterdam.

⁴ A. Pierson, *Willem de Clercq naar zijn dagboek I*, Haarlem 1889, 110v.

⁵ W.A. de Clercq, *a.w.*, 131.



Marie Westendorp-de Clercq, 1797-1838

Bij het huwelijk van Matthijs en Maria op 1 juni 1820 was Willem de Clercq positief en zeer tevreden gestemd.⁶ In het Réveil-Archief te Amsterdam bevinden zich twee gedichten die laatstgenoemde ter gelegenheid van dit huwelijk geschreven en voorgedragen heeft.⁷ Om

⁶ W.A. de Clercq, *a.w.*, 139.

⁷ Réveil-Archief, Amsterdam, *Verzameling Westendorp*, nr. I (mei-juni 1820).

de geestelijke sfeer in dit milieu te tekenen en om tevens iets van de poëtische aanleg van Willem de Clercq te ervaren, laten we uit beide gedichten enkele passages volgen.

Het eerste gedicht werd waarschijnlijk tijdens de bruidsdagen voorgedragen en opgedragen aan de bruidegom Matthijs Westendorp.

*Mijn Zangster span de Lier, en barst in klanken uit,
Ter Eer van Westendorp en zijn aanstaande bruid.*

*Ja! op 't altaar der Min zal ik weer verzen strooyen,
Maar hoe zal ik die taak beginnen, hoe voltooyen?
Ik die zoo dikmaals reeds het zoet der liefde zong,
Wanneer de Minnegod in 't hart van Vrienden sprong.
Ik die zoo dikmaals reeds, van eedle drift aan 't blaken,
Op vrij- of bruiloftsfeest een vreugde Lied mogt maken.
Zal ik op nieuw mijn Zang doen vloeyen tot haar lof? –
Ja, 'k vind in 't heil der liefde onuitputtse Stof!
Het heil der zuivre liefde is 't grootste heil op aarde,
't Ontgloeit de Zanger die met Geestdrift er op staarde.
'k Zing vrienden dan uw heil die 's levens zorgen tart,
Bij 't hevig kloppen van den hamer van uw hart.
Ik zing daar gij geniet – Als eens in later dagen
Het nakroost optreed om aan d'ouderen te vragen,
Wie heeft in Uwe Jeugd de liefde 't meest geroemd?
Dan zij (wat heerlijk loon!) dan zij mijn naam genoemd.
Lang had de Jongling reeds d'Effectehoek doorloopen,
De Beurstijd doorgebracht met koopen en verkoopen.
Hij ging zijn bazen rond met ongestoorde draf,
Volvoerende ieder last die elke Baas hem gaf,
Hij deed voor luttel loon, hun ruime winst behalen,
En in hun aller Beurs een rijke Goudstroom dalen.
Toen hij, die zich zoo wel op goeden koop verstond,
In 't eind ook voor zich zelf een goede handel vond.
't Was Amor, Amor zelf, die hem dit heil deed smaken –
Eens kwam die blinde God de Jongeling genaken
En sprak aldus hem aan – Wat zwoegt gij dag en nagt
Voor andren, daar U zelf de grootste winst verwacht.
Wat zijn die fondsen, 't zij van Frankrijk of Brittanje,
Of wel dat metaliek, of die Coupons van Spanje?*

*Ik weet een beter fonds dat grootsche winste biedt.
Het is het Liefde fonds vergeet die Leening niet.
Hoor mij, en durf met moed ook daar een kans in wagen.
'k Ben Borg voor 't Capitaal, gij zult gelukkig slagen.
Dat is geen doode schuld die weinig waarde heeft.
Neen! 't is een goudmijn, die de schoonste rente geeft.
Zoo sprak hij, en verdween – De Jongling hoort die woorden
En voelt de pijlen reeds die zacht zijn hart doorboorden.
Hij waagt met moed den kans, vindt ruime winst er bij,
En 't meisje dat hij mint, roemt Amor zoo als hij.
Ja vriend een schoner Lot is U voortaan beschoren,
Een edlere werkring dan U boeyen mogt te voren,
'k Zie, 't streelt mij reeds vooruit, wat heil gij smaken zult,
Wanneer het gunstig Lot geheel uw wensch vervult.
Ja! bij de Gastheer is het beeld daarvan te lezen.
't Geluk dat hij geniet zal rasch uw deel ook wezen.
En als ik na een Jaar mij weer bij U aanschouw,
Dan zijt gij, zoo als hij, gezeten naast uw Vrouw.
Wel vrind! dat 's andre kost dan in de hoek te dringen
Met al de Joden die daar telkens U omringen.
Voortaan valt U die taak voorzeker minder zwaar,
Daar gij het Liefde fonds ziet rijzen ieder Jaar.
Wel dan, dit worde uw deel, en schoon d'Effecten daalden,
En Spanje en Montes zelfs geen rente meer betaalden,
Gij hebt uw kapitaal in beter fonds gezet –
Want waar de Liefde waakt wordt elk verlies belet.
Ja vriend! dit is mijn wensch, 't geluk verzelle uw schreden
En weer van Uwe zij de smart en tegenheden
Vindt door de fondsen steeds een goed en ruim bestaan,
Maar 't liefdefonds vooral groei duurzaam voor U aan.*

Het tweede gedicht werd ongetwijfeld tijdens de bruiloft op 1 juni 1820 voorgedragen:

Ter echtvereeniging van M. Westendorp en Maria de Clercq

*Neen 't is geen ijde waan, den schoonste stond van 't leven
Te vieren, met den krans der dichtkunst dien te omgeven,
Te zingen op een dag, zoo plegtig voor 't gemoed,
In 't heil te juichen, dat den boezem kloppen doet
En naar der Vadren wet, met ernst en vreugde tevens*

*Zijn wensch te storten op den schoonsten dag des levens;
Geliefden! gij gevoelt wat u dees stond voorspelt,
G' Erkent de schoone hoop, die in uw boezem zwelt,
De hoop, elkaar ten troost, ten doel, ten steun te wezen.
De blik van 't moedig oog, doet al uw liefde lezen,
En G'eischt niet dat mijn Hart, dat uw Geluk bedoelt
Dat heil u schildre, dat uw hart zoo gantsch gevoelt.
'K roep hier geen dichtkunst aan, om mij haar geurge bloemen
Te lenen, om uw deugd, uw liefde, en trouw te roemen,
Neen, 't is als broeder dat mijn hart voor u zich uit,
En d'echtgemeende wensch voor uw geluk ontsluit.
Het afgebeden uur is dan in 't eind verschenen,
Reeds spreidt de huwlijkstoorts haar glansen om u henen.
Mijn Zuster! Ja de weg waar langs ge uw schreden wendt
Werd door mijn voet betreên, mij is zijn heil bekend.
Ik mogt aan 't jeugdig hart de liefste gade prangen.
Ik zag door 't reinst geluk de hoop der jeugd vervangen.
'K omhelsde haar die mij de God der liefde gaf.
Toen daalde op mijn bestaan èn vreugde èn zegen af.
Ik leerde elk nieuwe dag die zegen meer waarderen,
U zal een edel man die liefde kennen leren.
Wees zalig in zijn echt, Geniet wat God u schonk,
Dan rijst de schoonste vlam uit de eens ontstoken vonk.
Herinner u den tijd, sints in de kindsche dagen
Wij voor het starend oog de duistre toekomst zagen,
Toen wierd de grondsteen reeds voor ons geluk geleid
En door der oudren deugd, der kindren heil bereid.
Toen leerde de oudrenmin ons reeds het leven kennen,
Door pligt en arbeid ons aan 's levensdoel gewinnen.*

In het vervolg stond Willem de Clercq uitvoerig stil bij het heengaan van hun op betrekkelijk jonge leeftijd overleden vader Gerrit de Clercq:

*Aanbidden wij den wil, beschikker van zijn lot,
Vertrouwen wij zijn geest aan de Almagt van zijn God.
De tijd zal eens ons stof ook bij zijn stof vergaren.
Des menschen lente ontsnelt bij 't wentlen van de jaren,
Doch zeker als de band die thans uw harte snoert
Is ook het Woord van God dat eens ons tot hem voert.*

Uit naam van zijn overleden vader sprak Willem tenslotte zijn zwager toe:

*Geluk, mijn tweede zoon! die mij een Paerel rooft,
Maar die mij liefde en trouw voor zulk een schat belooft.
Ik heb uw hart beproefd, gij moogt die vreugd genieten,
Zie bij het huwlijksheil de schoonste dagen vlieten.
Ook gij erkent de les, die ik mijn kindren gaf,
Dat Godsdienst zalig maakt, dat zelfs bij dood en graf
Zij op der braven asch nog zegen neer doet dalen.
Gij zult door liefde en trouw, de schuld der min betalen.
Als eens op Mietjes wang de roos der jeugd verbleekt,
Kent gij die liefde nog die in hare oogen spreekt,
Wees 't beeld der liefde, daar haar Oudren zich mee minden
En in uw eigen hart zult ge uw beloning vinden.*

In het slotdeel van zijn voordracht betrok hij als volgt zijn moeder erbij:

*Ziet nog op de blijde moeder
Die haar wensch hier uiten mag
Die haar dankgebed doet rijzen
Bij de vreugde van dees dag,
Lang verzelle zij ons leven
Door haar invloed mild bestraald,
Daar de vreugde van haar kindren
In haar blijden boezem daalt.*

Hierna voegde Willem zijn zwager Matthijs hartelijke welkomstwoorden toe:

*Broeder! 'k reik ook u de handen
Met de oprechtste broedermin.
Ik heet u dubbel, hartlijk welkom
Sieraad van ons huisgezin.
Krachtig zij de band gesloten
Die ons naderzamen voert.
Band van liefde, Band van Vriendschap
Die de harten dubbel snoert.
O, bij al de ramp van 't leven*

*Licht ons nog de toekomst aan.
Als het echtheil met zijn zegen
Voor ons starend oog blijft staan,
O geniet haar, al die vreugde
't Is een perel die gij vindt.
Nieuwe banden, nieuwe vriendschap,
Dit zij de invloed van dees stond!*

In het slot van zijn gedicht plaatste hij het huwelijk in hemels perspectief:

*Dan, dan zegent ons de Vader,
Die der Menschen lot bepaalt,
Uit Wiens handen ieder weldaad
Op de weg des levens daalt.
Dan, dan schenk Hij ons die vreugde
Die 't gelovig hart bezielt,
Dat, met onbepert vertrouwen
Voor Zijn almagt nederknielt.
Dan, dan leert ons hart erkennen
Dat de band die de echtknoop sluit
Niet slechts binden kan voor 't leven
Maar nog hoger heil beduid.
Dat wie eens onze arm begeve,
Wie de prooi van 't sterflot word
Eens de Hemel 't al vereenigt,
Eens geloof aanschouwing wordt.
1820 Juny
Willem de Clercq*

c. Kinderen en verdere nazaten

In het gezin van Matthijs Westendorp en Maria Westendorp-de Clercq werden negen kinderen geboren.⁸ In het hieronder volgende overzicht wordt ook een aantal van hun verdere nazaten vermeld:

1. *Gerrit*, geboren te Amsterdam op 10 mei 1821 en overleden te Carlsbad (Dld.) op 9 augustus 1877. Hij huwde op 10 mei 1860

⁸ Veel gegevens zijn ontleend aan J.M. Doyer-Brunting, *Genealogie van het Amsterdamse, doopsgezinde geslacht Westendorp*, 's-Gravenhage 1992.

met Louise Wilhelmina Jaeger, geboren te Amsterdam op 18 april 1838 en overleden te Utrecht op 29 december 1928. Zij kregen zes kinderen.

2. *Willem Jacob*, geboren te Amsterdam op 20 januari 1823 en overleden op 22 januari 1835 aan roodvonk.
3. *Herman Karel*, geboren te Amsterdam op 17 april 1824. Hij werd lid van de firma Westendorp & Co., commissionairs in effecten te Amsterdam. Op 18 mei 1854 huwde hij te Amsterdam met Maria Johanna de Monchy, geboren te Rotterdam op 9 juli 1834 als dochter – het 9e kind – van Engel Pieter de Monchy (1793-1883), lid van de Tweede Kamer der Staten – Generaal 1843-1850, president van de Nederlandsche Handel-Maatschappij 1850-1874, en Maria Johanna Mees (1796-1867). Herman Karel overleed te Amsterdam op 27 november 1873, zijn echtgenote Maria Johanna Westendorp-de Monchy overleed op 11 augustus 1890 te Zirl (in Tyrol, bij Innsbruck).

Zij kregen vijf kinderen (2 dochters: Maria Johanna en Catharina Engeltje en 3 zoons: Eduard Pieter, Johan Karel en Herman Karel). Eduard Pieter (1861-1909) emigreerde aan het eind van de 19e eeuw om gezondheidsredenen naar Spanje en vestigde zich als koopman te Málaga. Hij werd daar tevens vice-consul der Nederlanden. Hij huwde aldaar op 11 mei 1900 met Maria de la Cruz, geboren te Málaga op 27 maart 1873 als dochter van Manuel de la Cruz en Anna Diaz. Zij is overleden in 1942. Uit hun huwelijk werden geboren: Carlos Manuel (geb. 22 febr. 1901 – overleden in 1981), Maria Fernanda (geb. 17 maart 1902) en Adrian Pedro Carlos (geb. 19 juni 1904).⁹

Het is opmerkelijk dat, terwijl in Nederland de familie Westendorp (althans in mannelijke lijn) uitgestorven is, in Spanje nog een uitgebreide tak leeft. Een kleinzoon van Eduard Pieter Westendorp en Maria Westendorp-de la Cruz, namelijk Carlos Westendorp, geboren in 1937 als zoon van Carlos Manuel Westendorp en Isabel Cabesa (1902-1983), was werkzaam in de Spaanse diplomatieke dienst en staatssecretaris voor Europese zaken in de Spaanse regering en speelde in de 90-er jaren van de vorige eeuw een rol bij de oplossing van de conflicten in het voormalige Joegoslavië, i.h.b. in Bosnië als Hoge Vertegenwoordiger van de

⁹ *Nederlands Patriciaat*, 75e Jaargang 1991, 212v.; J.M. Doyer-Brunting, a.w., 15.

internationale gemeenschap. Ter completering: hij huwde in 1966 met Maria Antonia Plaza, geboren in 1941. Zij kregen twee kinderen: Carlos Eduardo Pablo, geb. 1967 en Maria de Rocio, geb. 1969.

De jongste zoon van Herman Karel Westendorp en Maria Johanna Westendorp-de Monchy, nl. Herman Karel, geboren te Amsterdam op 9 september 1868 te Amsterdam, lid der firma Westendorp & Co., promoveerde in 1893 tot doctor in de rechtsgeleerdheid op een proefschrift over het huwelijk der Koningin.¹⁰ Hij ontwikkelde zich in toenemende mate als kunsthandelaar.

4. *Maria*, geboren te Bennebroek op 4 september 1825, overleden te Arnhem op 16 oktober 1887. Zij huwde op 5 juni 1856 te Rheden met de weduwnaar Theodorus Sanders, geboren te Kortenhoeve op 26 oktober 1815 als zoon van Theodorus Sanders en Anna Geertrui Sanders-Ottens.

Theodorus Sanders jr. was makelaar en commissionair in Amsterdam. Door zijn tweede huwelijk met Maria Westendorp is hij gelieerd geraakt aan het Amsterdamse Réveil. Hij werd ouderling in de Hervormde gemeente en voorzitter van de A.R.-kiesvereniging. Als orthodox-hervormde behoorde hij in 1872 tot de 17 ouderlingen die weigerden moderne predikanten te assisteren.¹¹

5. *Catharina*, geboren te Amsterdam op 31 januari 1827, overleden te Rheden op 9 januari 1852.
6. *Matthijs*, geboren te Amsterdam op 26 september 1829 en aldaar overleden op 30 augustus 1832.

¹⁰ H.K. Westendorp, *Het huwelijk der koningin*, Amsterdam 1893. Het ging hierin om de juridische positie van koningin Wilhelmina in een toekomstig huwelijk. 'Voor de koningin zou het beginsel van het geldende huwelijksrecht moeten worden omgekeerd door te bepalen dat zij, en niet haar toekomstige echtgenoot, het hoofd van de echtvereniging zou zijn' (vgl. Cees Fasseur, *Wilhelmina, De jonge koningin*, Uitg. Balans 1998, 200v.).

¹¹ Het ging hierbij om de ondersteuning van een aanklacht tegen Ds. P.H. Hugenholtz wegens diens paasprediking op 9 april 1871. Na afwijzing van de aanklacht door het classicaal bestuur 'besloten zeventien ouderlingen, dat zij zich voortaan, zoveel hun ambt toeliet, zouden onthouden van "godsdiensstige verrichtingen" door moderne predikanten, hun "kerkredenen" niet meer zouden aanhoren en bij de sacramentsbediening niet meer tegenwoordig zouden zijn. Zij gaven hiervan in maart 1872 kennis aan de kerkeraad en in een openbaar schrijven aan de gemeente.' (A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795*, Kampen 1974, 176; vgl. R.B. Evenhuis, *Ook dat was Amsterdam*, 5e deel, Baarn 1978, 338v.)

7. *Julia*, geboren te Amsterdam op 31 januari 1831, overleden op 31 oktober 1900 te Elberfeld. Zij huwde op 26 oktober 1865 te Amsterdam met ds. Julius Künzli, geboren te Winterthur (Zwitserland) op 27 juni 1834 als zoon van Abraham Georg Künzli en Anna Regina Künzli-Forrer. Künzli was sinds januari 1857 naast dr. H.F. Kohlbrugge bijna vier jaar hulpprediker geweest in de Niederländisch-reformierte Gemeinde te Elberfeld. Na vervolgens de gemeenten te Schlöfflisdorf en Sternenbergr in Zwitserland als predikant gediend te hebben, werd hij in 1870 opnieuw hulpprediker te Elberfeld en sinds 6 maart 1876 Kohlbrugge's opvolger als predikant. Hij was, toen hij huwde met Julia Westendorp weduwnaar van Jakoba Künzli-van Manen, die in 1863 was gestorven. Uit zijn tweede huwelijk met Julia werden twee zoons geboren die jong stierven. Hun dochter Theodora Gertrud Maria (1870-1909) huwde in 1890 met dr. Johan Willem Frederik Gobius du Sart (1860-1924).¹² Julia, die op 15 maart 1849 in Elberfeld belijdenis had afgelegd, was een graag geziene gast in de pastorie te Elberfeld¹³, waar zij vaak en langdurig logeerde, zoals blijkt uit Kohlbrugge's correspondentie met Matthijs Westendorp.

8. *Geertruida*, geboren te Amsterdam op 8 december 1832, overleden te Zürich op 21 maart 1899. Zij huwde op 15 juli 1858 te Rheden met de Zwitserse predikant Johann Rudolf Wolfensberger, geboren te Bauma bij Zürich op 29 september 1827 als zoon van Heinrich Wolfensberger en Elisabeth Wartmann. Wolfensberger was sinds mei 1853 gedurende twee jaar Kohlbrugge's eerste hulpprediker. Geertruida logeerde met haar zuster Julia regelmatig bij de familie Kohlbrugge en zo leerde zij Wolfensberger tijdens diens hulppredikerschap in de pastorie van Kohlbrugge kennen. In de loop van 1855 werd Wolfensberger vicaris van de Prediger-gemeinde in Zürich en sinds november 1857 was hij predikant te Zollikon bij Zürich. Tot aan zijn overlijden op 10 augustus 1883 is hij aan deze gemeente verbonden gebleven. Hun dochter Anna Maria (1864-1933) huwde in 1885 met Ds. Benjamin Lütge (1858-1927), die sinds 1881 verbonden was aan de Hervormde gemeente van Ter Aa en na de Hervormde

¹² Maarten den Admirant in zijn bijdrage 'Julius Künzli' in *Niederländisch-reformierte Gemeinde zu Elberfeld 1847-1997*, Wuppertal 2000, 125v.; W. Otten, *a.w.*, 190v.

¹³ Kohlbrugge duidt haar in zijn brieven vaak aan als 'de lieve Juul'.

gemeenten te Raamsdonk (1884) en Groningen (1888) gediend te hebben, in 1901 predikant werd van de Niederländisch-reformierte Gemeinde te Elberfeld.¹⁴

Hun zoon Hermann Karl (1873-1952) was na zijn theologische studie te Groningen hervormd predikant te Noordeloos (sinds 1897) en te Tholen vanaf 1930 tot zijn emeritaat in 1940. Hij huwde op 29 september 1897 met Petronella Maria Boissevain. Hun zoon Johannes Rudolf Wolfensberger (1898-1985) werd eveneens hervormd predikant en trad op als de eerste praeses van de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk bij de invoering van de nieuwe Kerkorde op 1 mei 1951. Zijn zoon Gerrit Hendrik Wolfensberger (geb. 1928) werd eveneens hervormd predikant.¹⁵

9. Dochter, zonder naamgeving, geboren te Amsterdam op 29 maart 1835 en aldaar overleden op 31 maart 1835.

In de briefwisseling Kohlbrugge-Westendorp komt de kwestie van de kindervaccinatie nergens ter sprake. Matthijs Westendorp en zijn echtgenote lieten hun kinderen reeds vanaf 1826 vaccineren. Er zijn vier vaccinatiebewijzen bewaard gebleven, die in het Réveil-Archief in de verzameling Westendorp zijn opgenomen.

¹⁴ M. den Admirant, *Discipelen van Kohlbrugge*, Bleskensgraaf 2001, 105v.

¹⁵ M. den Admirant, 'Johann Rudolf Wolfensberger (1827-1883), Kohlbrugge eerste hulpprediker', *Ecclesia/Kerkbladje* 90 (1999), 85v.

3. Overgang naar de Hervormde Gemeente en toewending naar Kohlbrugge

Via zijn zwager Willem de Clercq kwam Matthijs Westendorp in contact met Isaïc da Costa en de kring van de Amsterdamse Réveil-vrienden. Matthijs en Maria Westendorp gingen tot de vaste gasten behoren die de *Réunions* ten huize van Da Costa op zondagavond bijwoonden. Deze *Zondagavonden* vormden 'het werkelijke begin en het hart van het Amsterdamse Réveil. Lange, lange jaren stelde Da Costa iedere Zondagavond zijn huis open voor een ieder die zocht naar opwekking en bijbeluitleg. Da Costa las een stuk uit de Bijbel, bad en gaf uitleg van het gelezene of wel hij hield een wat langere meditatie. Veel werd er ook gezongen op deze avonden. Er kwam al spoedig een talrijk en zeer gemengd bezoek.'¹

Willem de Clercq tekende in zijn *Dagboek* in augustus 1830 aan dat zijn zwager Westendorp 'op de goede weg is, want sinds enkele maanden leest hij zijn kinderen voor uit de Bijbel en geeft hij daarbij toelichtingen.'² In de zomer van het volgende jaar 1831 kreeg Willem, die toen nog in Den Haag woonde, op 1 juli bericht uit Amsterdam dat zijn zwager Thijs dankzij de invloed van Da Costa tot bekering was gekomen. Evenals Paulus, is Thijs onmiddellijk – aldus Willem de Clercq – 'met de meeste vrijmoedigheid Christus gaan verkondigen bij verscheidene mensen op de beurs, in hun huizen, ja overal.' Willem de Clercq was daarover zeer verheugd.³

Matthijs Westendorp begon ook meteen ernst te maken met de heiliging van de zondag. Het was gebruikelijk dat de doopsgezinde families De Clercq, De Vos, Rahusen, Van Heukelom en Westendorp jaarlijks familiedagen belegden op zondag en dit zou op zondag 13 november weer het geval zijn. Westendorp protesteerde echter in

¹ M. Elisabeth Kluit, *Het Protestantse Réveil in Nederland en Daarbuiten, 1815-1865*, Amsterdam 1970, 168.

² W.A. de Clercq, *a.w.*, 273.

³ W.A. de Clercq, *a.w.*, 290v.

een volgens de Clercq 'krachtige en goede brief tegen de keuze van een zondag, want op die dag moet men zijn tijd anders besteden.' Twee maanden later verklaarde Westendorp zich tegen het noteren van de zondagse koersen van de effecten in het *Handelsblad* en besloot hij geen zaken meer te doen op zondag.⁴

In december 1831 had Willem de Clercq, na zijn verhuizing uit 's-Gravenhage sinds 1 november weer in Amsterdam woonachtig, bedankt als lid van de Doopsgezinde Gemeente om vervolgens over te gaan naar de Waalse Gemeente. In oktober 1832 verliet Westendorp met zijn vrouw en kinderen de Doopsgezinde Gemeente om in de Hervormde Gemeente te worden opgenomen. In zijn schrijven van 4 oktober 1832 richtte Westendorp zich tot 'den Eerwaarden Kerkenraad der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.' Daarin zette hij uiteen dat hij tot het inzicht was gekomen dat de Doop reeds aan de kinderen der gemeente 'toegediend dient te worden.' Verder deelde hij in deze brief mee:

'Reeds zedert eenen geruimen tijd mogten wij door Gods genade den Heere Jezus Christus leeren kennen als het *vleesch geworden Woord*, als den Middelaar tusschen God en de menschen. – Wij mogten door het geloof Hem aannemen als onzen *Volkomenen Zaligmaker*, die als Borg is opgetreden, op zich ladende de straffe die wij verdienden, en door Zijne Offerande éénmaal geschied voldoende aan de regtvaardigheid Godes, in Eeuwigheid heeft volmaakt, dat is Verzoening te weeg gebracht voor degenen die geheiligd worden, diegenen namentlijk, die door Zijnen Geest en Woord in Hem geloven en wedergeboren worden.

Wij hebben de Heilige Schriften zederd langer dagelijks biddende onderzocht en alle de leerstukken der gereformeerde geloofsbelijdenis zijn ons tot waarheid aan het harte geworden, *alvorens wij zelfs tot de gedachte kwamen om die te lezen.*' Tenslotte stelde hij vast dat hij en zijn echtgenote 'na rijp overleg en biddend opzien tot God overgaan tot de gereformeerde gemeente.'⁵

Op 13 oktober 1832 werden Matthijs Westendorp en Maria Westendorp-de Clercq als lidmaten der 'gereformeerde gemeente' (= Hervormde Kerk) te Amsterdam aangenomen. 'Deze overgang, die verwacht kon worden, veroorzaakt bij de doopsgezinden minder

⁴ W.A. de Clercq, *a.w.*, 305.

⁵ Réveil-Archief, Amsterdam, *Verzameling Westendorp*, nr.V.

deining dan de overgang van De Clercq, bijna een jaar tevoren. In november worden de zes kinderen van Thijs en Maria gedoopt.'⁶

Westendorp en zijn echtgenote waren reeds in aanraking met Kohlbrugge gekomen in de kring van de Amsterdamse Réveilvrienden. Kohlbrugge werd aanvankelijk in deze kring als een geestelijk leidsman beschouwd. Ook ten huize van Westendorp vonden samenkomsten van de vrienden plaats. Willem de Clercq tekende in zijn *Dagboek* op 6 april 1832 aan: 's Avonds bij M. Westendorp met Kohlbrügge, die mij weder goed beviel. Hij is iemand, die alle soorten van geloovigen in ons land goed kent, en wel een overgang tusschen de Bijbelgeloovigen en de bevindelijk geloovigen kan uitmaken. Hij had een belangrijk gesprek over de Opvoeding. De kinderen, moeten niet als *onbekeerden*, maar als een erfdeel des Heeren behandeld; de beloften liggen op hen. Waar het huis den Heere dient, moeten de kinderen ook in overeenstemming daarmede opgevoed worden ... Over de profetie sprak hij ook nog belangrijk ... Wij waren zeer vereenigd met elkander, doch het werd te laat.'⁷

In maart 1833 verscheen Kohlbrugge's boek *Het lidmaatschap bij de Hervormde Gemeente hier te lande mij willekeurig belet*, hetgeen grote opschudding verwekte, ook in de kring van de Amsterdamse Réveilvrienden. Men besloot, mede op initiatief van Da Costa, een samenkomst te beleggen waarin men om Kohlbrugge te hulp te komen, zou spreken over een eventueel gezamenlijk protest. Matthijs Westendorp bleek hiervoor weinig te voelen blijkens een aantekening in het *Dagboek* van Willem de Clercq: 'M. (= Matthijs) sprak ik op de Beurs; hij was er ontzettend tegen, om ons in deze zaak van Kohlbrügge eenigszins op den voorgrond te stellen. Hij ging zelfs in zijn voorzichtigheid zoo ver, dat hij aanraadde, om toch zooveel mogelijk trachten te ontwijken, dat onze bijeenkomsten vermeerderden.'⁸ Op 3 april kwam een aantal Réveilvrienden samen ten huize van Westendorp. Daar waren behalve Westendorp bijeen: P.B. Bähler, Abr. Capadose, Is. da Costa, Willem de Clercq, Henri Gildemeester, A.M.C. van Hall, H.J. Koenen en H.P. Scholte. Na uitvoerig overleg achtte men het wijs om niet gezamenlijk voor Kohlbrugge op te komen in de vorm van een of ander protest bij de

⁶ W.A. de Clercq, *a.w.*, 318.

⁷ Geciteerd door J. van Lonkhuyzen, *Hermann Friedrich Kohlbrügge en zijn prediking*, Wageningen 1905, 132.

⁸ Geciteerd door J. van Lonkhuyzen, *a.w.*, 136.

Synode. De bijeenkomst werd met het samen zingen van Psalm 131 en 'een recht hartelijk gebed van Westendorp' – aldus Willem de Clercq – besloten.⁹

Maar ondanks zijn voorzichtige opstelling in dezen zou Westendorp in deze tijd in toenemende mate onder de invloed van Kohlbrugge komen en zich gaan distantiëren van Da Costa. Eenmaal kwam het zelfs tot 'een hevige woordenwisseling' met laatstgenoemde en openlijke kritiek op hem.¹⁰ Westendorp had Kohlbrugge als zijn eerste en voornaamste geestelijke leidsman aanvaard, zelfs zo dat – aldus De Clercq – zijn zwager Matthijs 'met de wapenen van Kohlbrugge sloeg.'¹¹

⁹ J. van Lonkhuyzen, *a.w.*, 139v. Nadere bijzonderheden over deze bijeenkomst is ook te vinden in M. Elisabeth Kluit, *a.w.*, 230v. en in O.W. Dubois, *Een vriendschap in Réveilkring: De omgang tussen Isaïc da Costa en Willem de Clercq (1820-1844)*, Heerenveen 1997, 201v.

¹⁰ O.W. Dubois, *a.w.*, 176, 181.

¹¹ J. van Lonkhuyzen, *a.w.*, 224.

4. Een aantal kernachtige citaten

Hierna volgt een aantal kernachtige en kenmerkende aanhalingen uit de brieven van Kohlbrugge aan Westendorp. Deze citaten die met vele te vermeerderen zouden zijn, worden in chronologische volgorde weergegeven. Zij zijn – tenzij anders vermeld – ontleend aan de brievencollectie Kohlbrugge-Westendorp in Hs 15.B.36, met vermelding van de daarin gehanteerde briefnummering en datum. De tussen haken geplaatste woorden zijn door de samensteller van deze bundel toegevoegd. Cursief gedrukte woorden waren in de brieven door Kohlbrugge onderstreept.

1. 'God zag aan alles wat hij gemaakt hadt, en ziet het was zeer goed. En wij zijn zijn maaksel geschapen in Christo Jesu, om Gode te leven, gezegend en vruchtbaar te zijn naar Zijnen wille in en bij onzen man Christo, wiens manninne wij zijn, vleesch van zijn vleesch, en been van zijne beenen. God zag aan alles dat *hij* gemaakt hadt en ziet het was *zeer goed*.¹ Houdt u aan dat woord, en ziet de Waarheid des Geestes: wie naar den vleesche oordeelt liegt, want hij spreekt uit zichzelf, wie een rechtvaardig oordeel oordeelt, dat is naar de rechten der gerechtigheid onzes Gods, die heeft verzegeld dat God waarachtig is, en in Hem is geen zonde. –'

(Brief nr.12 – 22 januari 1836)

2. 'Wat toch onze eigen wijsheid de waarheid Gods de meester zijn wil! en heden de dingen des Koninkrijks naar *onze* Evangelische, morgen naar *onze* wettische inzichten draait en wendt en keert – Gods gebod is het eeuwige leven; dat handhaaf [= houd daaraan vast].'

(Brief nr.12 – 22 januari 1836)

3. 'In den weg waarin wij geroepen worden, in den weg van plicht gaat aangenaam en onaangenaam op. Gij zijt Christi en in Hem zijt gij volmaakt, en gijlieden hebt de zalvinge die ons aangaande alle

¹ Vgl. Genesis 1:31a, Epheziërs 2:10 en Genesis 2:23.